

Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΚΑΙ Η ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ: ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ ΚΑΙ ΕΥΘΥΝΗΣ*

1. Κινδυνεύει κανείς να επαναλάβει κοινούς τόπους, όταν αποφασίσει να μιλήσει και να διατυπώσει τις σκέψεις του για τον άνθρωπο και την τεχνολογία του. Οποιαδήποτε πρόθεση ή φιλοδοξία να πει κανείς καινούργια πράγματα και πρωτότυπες ιδέες για την τεχνολογία και τη σχέση της με τον άνθρωπο, φαίνεται απλή επανάληψη. Όχι πως δεν υπάρχουν άνθρωποι με πρωτότυπες ιδέες ή με επαναστατικές σκέψεις για την τεχνική και τη σημασία της, αλλά επειδή βασικά συνηθίσαμε να βλέπουμε την τεχνολογική πρόοδο του ανθρώπου σχεδόν μονοσήμαντα και μονοδιάστατα. Είναι χαρακτηριστικό, πως ενώ η τεχνική αναπτύσσεται εδώ και πολλούς αιώνες (με την μοντέρνα έννοια), ο λόγος για την ουσία της, τι είναι τεχνολογία, μόλις τις τελευταίες δεκαετίες άρχισε να αρθρώνεται με επάρκεια¹. Πιστεύω ότι ακριβώς οι σχέσεις του ανθρώπου με την τεχνολογία βρίσκονται εν εξελίξει, συντελούνται με άνισο ρυθμό, γι' αυτό και οι αλλαγές που επιφέρει η τεχνολογία στην ανθρώπινη κοινωνία είναι μεν ριζικές αλλά δεν εξάντλησαν τα όρια της διαμόρφωσής τους. Ο κόσμος μας, δηλαδή η κοινωνία του τέλους του 20ου αιώνα, υποφέρει περισσότερο από την κοινωνική αδικία και λιγότερο από τις επιπτώσεις δήθεν της τεχνολογικής προόδου.

Φοβάμαι, πως συντηρούμε έναν ακόμη μύθο για να συγκαλύψουμε την ενοχή μας για την κατάφωρη κοινωνική αδικία, αυτήν ακριβώς που θα μπορούσαμε, αν όχι να εξαλείψουμε παντελώς από το πρόσωπο της γης, τουλάχιστον

*. Η εργασία αυτή είναι η επεξεργασμένη μορφή μιας ανακοίνωσης στο Παγκόσμιο Συνέδριο για την Τεχνολογία, που έγινε στην Αθήνα (Ιούνιος 1985).

1. Βλ. M. Heidegger, Die Frage nach der Technik, στον τόμ. Vorträge und Aufsätze, Pfullingen 1967³, σελ. 5 κ.ε. Πρώτος ο Heidegger έθεσε το ερώτημα για την «οντολογία» της Τεχνικής. Πβ. Fr. Dessauer, Streit um die Technik, Frankfurt/M. 1956, σ. 190 κ.ε., εξαντλητικές παρατηρήσεις για το τι είναι η Τεχνική και ποιά η σημασία της για την ανθρώπινη κοινωνία. Επίσης, H. Lenk, Philosophie im technologischen Zeitalter, Stuttgart 1972, σ. 133 κ.ε.: Τεχνική και τεχνολογία σήμερα. Επίσης J. Habermas, Technik und Wissenschaft als «Ideologie», Frankfurt / M. 1973 (1968), σ. 48 κ.ε.

όμως να τη θεραπεύσουμε σε μεγάλο βαθμό με τις δυνατότητες που μας παρέχει η τεχνολογία¹. Και όχι μόνο δεν προσπαθούμε να μειώσουμε την κοινωνική αδικία και να απαλύνουμε τη δυστυχία των συνανθρώπων μας, αλλά εκτρέφουμε επικίνδυνα τα καταστροφικά ένστικτα του ανθρώπου, καταστρέφουμε ανενδοίαστα τη φύση, δηλαδή τη μήτρα της ίδιας της ζωής, και ακόμα χειρότερο εναβρυνόμαστε με ψευδαισθήσεις ότι η τεχνολογία δημιούργησε υπαρκτά προβλήματα αυτοκαταστροφής! Ποτέ δεν κατάλαβα, πώς σκέφτονται οι άνθρωποι που μιλούν για συλλογική αυτοκαταστροφικότητα και μάλιστα ως υπαρξιακό πρόβλημα. Κανένα ζώο ούτε θέλει ούτε «αφήνεται» να αυτοκτονήσει, ακόμα και οι άρρωστοι οργανισμοί προσπαθούν και αγωνίζονται να επιβιώσουν. Αυτή είναι η φύση, όλα τα άλλα είναι παρά φύσιν και έχουν βέβαια τις αιτίες τους, που είναι πρωτίστως κοινωνικές.

Αυτή η προσπάθεια εκτροπής του φιλοσοφικού στοχασμού από τα προβλήματα του ανθρώπου προς το θεωρητικό δήθεν πεδίο σκέψης, κρύβει αισθήματα ανοχής και, θα μου επιτραπεί να πω, πονηρές προθέσεις.

Δεν απέτυχε η τεχνολογία αλλά απέτυχαν οι άνθρωποι, που καυχισιολογούν για τις τεχνολογικές κατακτήσεις τους και συγχρόνως εγκαταλείπουν εκατομμύρια συνανθρώπων τους στην έσχατη εξαθλίωση και το θάνατο. Για ποιά αυτοκαταστροφικότητα μιλάμε, όταν ένα μικρό ποσοστό, μια μειοψηφία μόνο των ανθρώπων καρπώνεται πλεονεκτικά τις δυνατότητες της τεχνολογίας και την χρησιμοποιεί για να αλλοτριώνει και να υποδουλώνει την πλειοψηφία, δημιουργώντας παράλληλα τον αισχρό μύθο (story, σενάριο) της φυλετικής κατωτερότητας ή του υπανάπτυκτου; Χρησιμοποιήσαμε τη δύναμη της τεχνολογίας για να κατασκευάσουμε τα απόλυτα όπλα του θανάτου και αντί να δούμε το πρόβλημα όπως πράγματι είναι, δηλ. ως κοινωνικό και πολιτικό, αποπροσανατολίζουμε τους ανθρώπους και εκτρέπουμε τη σκέψη σε αυτοκαταστροφικές συναισθήσεις αντικειμενικής υπόστασης και υπαρξιακής συναιτιότητας. Θεωρητικοποιούμε και ομφαλοσκοπούμε εναβρυνόμενοι για τα πονηρά τεχνάσματα των ένοχων διαλογισμών μας, ενώ μας διαφεύγει η ουσία. Ανακαλύψαμε δήθεν με οδύνη και αισθήματα φρίκης, πόσο επικίνδυνα έχουμε εμπλακεί στο αδιέξοδο της τεχνολογικής προόδου, έτσι που αποκαλύψαμε ένα νέο ανύπαρκτο υπαρξιακό πρόβλημα, αυτό δηλ. της αυτοκαταστροφικότητας. Αλλά βέβαια είναι προφανές ότι μπορεί να αυτοκτονήσει κανείς και με ένα απλό εγχειρίδιο ή και χωρίς αυτό, δε χρειάζεται την ατομική βόμβα ή τη βόμβα

1. Βλ. εύστοχες κρίσεις για τις δυνατότητες και την ειρηνική χρήση της ατομικής ενέργειας (θρίαμβος και έσχατη δοκιμασία της τεχνολογικής ανάπτυξης του ανθρώπου) κάνει ο Α. Αγγελόπουλος: *Η ατομική ενέργεια*, Αθήνα 1957, σ. 29 κ.ε. Πβ. Lenk 17 κ.ε. και Η. Ozbekahn, *Toward a General Theory of Planning*, στον τόμο: *Perspectives of Planning*, εκδ. Jantsch, Paris 1969, σ. 45 κ.ε. Βλ. επίσης, J. Romain, *Απόψεις για την τεχνική πρόοδο*, μτφ. Θαν. Νιάρχος, «Ευθύνη», 1974, σ. 270 κ.ε.

νετρονίου. Όστε το πρόβλημα δεν είναι αυτό που πονηρά προσπαθούν μερικοί να δημιουργήσουν εξαπατώντας τους πολλούς (ενδέχεται και τον εαυτό τους, αν και δεν το πιστεύω) και εκτρέποντας το ενδιαφέρον των ανθρώπων σε ψευδοπροβλήματα και κινδύνους, που οι ίδιοι όντως δημιουργούν. Θα έλεγα μάλιστα πως αυτοί οι ίδιοι είναι ένα πρόβλημα κοινωνικό, που εκτρέφεται από την τεχνολογία και τη χρησιμοποίησι ως όπλο για την κοινωνική καθυπόταξη και αλλοτρίωση του ανθρώπου¹.

Διαφαίνεται βέβαια η ερώτηση: μα η τεχνολογία δεν γεννά προβλήματα και δεν δημιούργησε κοινωνικά προβλήματα; Αυτό ασφαλώς είναι αναντίρρητο, αλλά η απάντηση συνοψίζεται, νομίζω, σε δύο σημεία: Πρώτον, τα προβλήματα που δημιούργησε και δημιουργεί η τεχνολογία δεν έχουν καμιά σχέση μ' αυτά τα ψευδοπροβλήματα περί αυτοκραταστροφικότητας και υπαρξιακού αδιεξόδου και δεύτερον, η ίδια η τεχνολογία παρέχει τις δυνατότητες να λυθούν τα προβλήματα που δημιουργούνται από τη συνεχή ανάπτυξή της. Άλλωστε τα προβλήματα που δημιουργεί η ανάπτυξη της τεχνολογίας είναι κοινωνικά και πολιτικά και από την άποψη αυτή ασφαλώς φιλοσοφικά. Είναι ανάγκη όμως να τα λέμε με το όνομά τους, δηλ. ότι είναι πρωτίστως κοινωνικά, γιατί αλλιώς δημιουργούμε ψευδοπροβλήματα και εκτρέφουμε κοινωνικούς μύθους, που ανακόπτουν την κοινωνική πρόοδο και εντέλει δυσφημούν τη φιλοσοφία².

Αν μιλάμε για κρίση του πολιτισμού, αυτό σημαίνει καταρχήν τον πολιτισμό που δημιούργησε η κοινωνία του χθές και ότι οι αιτίες αυτής της κρίσης πρέπει να αναζητηθούν όχι στην τεχνολογική ανάπτυξη αλλά στους χρήστες της τεχνολογίας. Την κρίση του πολιτισμού μας την προκαλούμε εμείς με την ακρισία μας και την έλλειψη κοινωνικής συνείδησης. Μεταχειριζόμαστε την τεχνολογία μας όχι για να βοηθήσουμε τον άνθρωπο, αλλά για να τον αλλοτριώσουμε και να τον εξανδραποδίσουμε· συγχρόνως ανακαλύπτουμε κινδύνους, που κρύβει δήθεν η τεχνολογία, και δημιουργούμε μια νέα μυθολογία, τη μυθολογία της τεχνολογίας που τρώει τα παιδιά της! Αδυνατούμε να συνειδητοποιήσουμε τα προβλήματα που συνεπάγεται η πρόοδος και τις ευθύνες που επωμίζεται ο άνθρωπος από την κατάχρηση των δυνάμεων, που του εξασφάλισε η επιστημονική του πρόοδος³.

1. Στο σημείο αυτό βλ. την εργασία του E. Zilsel, Die Sozialursprünge der neuzeitlichen Wissenschaft, εκδ. W. Krohn, Frankfurt/M. 1976, σ. 18 κ.ε., όπου ερευνά και τις κοινωνικές καταβολές της νεώτερης επιστήμης. Είναι γεγονός πάντως, πως οι φιλόσοφοι δεν επέμεναν στον κοινωνικό ρόλο της τεχνικής.

2. Βλ. Lenk, ό.π., σ. 9 κ.ε. Πβ. W. Heisenberg, Der Teil und das Ganze, München 1969, σ. 49 κ.ε. (υπόδειξη Lenk 10). Ο Lenk παραπέμπει επίσης στη συνέντευξη του γνωστού γερμανο-εβραίου φιλοσόφου K. Löwith στο Spiegel (1969). Βλ. ακόμα J. Habermas, Technik und Wissenschaft, 104 κ.ε.

3. Βλ. Th. Litt, Technisches Denken und menschliche Bildung, Heidelberg 1964⁴, (1957), σ. 53 κ.ε. Πβ. J. Romain, ό.π., 273 κ.ε. Βλ. επίσης το άρθρο του Γ. Τσεκρίν, Η

2. Βρισκόμαστε, πράγματι, μπροστά σε ένα παράδοξο φαινόμενο, που αφορά βέβαια την τεχνολογία και τον άνθρωπο. Δηλ. συχνά οι άνθρωποι σήμερα συμπεριφέρονται προς τα επιτεύγματα της τεχνικής ή και του πολιτισμού στο συνολό του, σαν να είναι το ανεπιθύμητο αποτέλεσμα μιας πνευματικής έκπτωσης ή μιας παρέκκλισης της λογικής από κάποιον «ορθό» ιδεατό κανόνα. Οι αιτίες αυτής της συμπεριφοράς μας και οι επιπτώσεις, που είναι φυσικό να έχουν στην κοινωνική μας ζωή, μπορούν ασφαλώς να γίνουν, και έγιναν σε μεγάλο βαθμό, αντικείμενο έρευνας¹. Είναι πάντως προφανές πως πρόκειται για λάθος στάση και πως η πρώτη αιτία εντοπίζεται στην ιδεαλιστική παιδεία και στις κοινωνικές αξίες, που επιμένουμε να της εμπιστευόμαστε. Ο «θεωρητικός βίος», για να θυμηθούμε τον Αριστοτέλη, αποτελεί ιδανικό, ενώ η τεχνική δόθεν αποκλίνει προς την βαναυσότητα και την ανελευθερία. Αυτά δεν είναι ομολογημένα, είναι ωστόσο διάχυτα και τροφοδοτούν το πνεύμα μιας παιδείας, που ενώ την θέλουμε, και διακαίως, ανθρωπιστική, αποποιούμαστε όμως τα αποτελέσματα και αρνούμαστε τις συνέπειές της. Η τεχνική όμως είναι δικό μας πνευματικό επίτευγμα, οι ποικίλες μορφές της συνιστούν τη δική μας τεχνολογία, δηλ. το αποτέλεσμα του θεωρητικού μας μόχθου και της ικανότητας να σκεφτόμαστε συνδυαστικά, να κατασκευάζουμε (πβ. την τέχνη και το τεχνάζειν στον Αριστοτέλη)².

Ο άνθρωπος, λοιπόν, όχι μόνο δεν μπορεί να αποποιηθεί την τεχνολογία του, αλλά είναι φυσικό να την αναπτύσσει συνεχώς περισσότερο. Το αίσθημα της ικανοποίησης, που γεννά η πρόοδος της τεχνολογίας στον άνθρωπο, είναι δικαιολογημένο και κατανοητό, διότι ανταποκρίνεται σε μια μορφή της πραγμάτωσης του Είναι του. Η τεχνολογία είναι εντέλει μια ακόμη έκφραση του άλλου

επιστημονική επανάσταση και η κοινωνική πρόοδος, στον τόμο: Η επιστημονική και τεχνολογική επανάσταση. Κοινωνικές επιπτώσεις και προοπτικές, μτφ. Θ. Καρτερός και Ν. Σαρχής. Αθήνα 1976, σ. 115 κ. ε.

6. Ευρύ έδαφος για συζήτηση παρέχουν οι απόψεις του L. Sklair στο βιβλίο του: *Organized Knowledge: A Sociological View of Science and Technology*, London 1973, σελ. 57 κ.ε. και 155 κ.ε. Βλ. επίσης το κλασικό έργο του Fr. Dessauer που αναφέραμε πιο πάνω (*Streit um die Technik*), ιδίως σελ. 25 κ.ε. Επίσης το έργο των L. Armand και M. Drancourt, *Τεχνική και πολιτισμός*, απόδ. στην ελλην. απο τον Γ. Κ. Βλάχο, Αθήνα 1969, σ. 90 κ.ε.

7. Με το τεχνάζειν ο Αριστοτέλης (*Ηθ. Νικ.* Ζ4, 1140^α 11 κ.ε. πβ. *Ηθ. Μεγ.* Α 35, 1197^α 13) σημαίνει την ευρηματική ικανότητα του ανθρώπου να κατασκευάζει κυρίως χρηστικά αντικείμενα και νοείται κατά κύριο λόγο η ικανότητα των χειρών με τη βοήθεια μιας «τέχνης». Ειδικά γι' αυτή τη συνοχή και την ανάλυση των όρων, βλ. K. Ulmer, *Kunst und Natur bei Aristoteles. Ein Beitrag zur Aufklärung der metaphysischen Herkunft der modernen Technik*, Tübingen 1953, σ. 133 και 140. Ο Heidegger όμως, με οξύ κριτικό έλεγχο, καταδύεται στις απώτατες αρχές της τεχνικής και ανιχνεύει τις ρίζες της ακριβώς στο νόημα του όρου τέχνη και τεχνάζειν, όπως προσδιορίζει ο Αριστοτέλης το περιεχόμενό της: *Die Frage nach der Technik*, ό.π. 9 κ.ε. Πβ. Dessauer, ό.π., 190 κ.ε.

θεύειν, δηλ. της παρουσίας του ανθρώπου ως ιστορικού όντος¹. Γι' αυτό ακριβώς επιβάλλεται να επαναπροσδιορίσουμε τον άνθρωπο οντολογικά: ο άνθρωπος είναι και η τεχνολογία του.

Υπαινιχθήκαμε πιο πριν τη σχέση του σύγχρονου τεχνικού πνεύματος, όπως λέμε, με την τέχνη και το τεχνάζειν της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας (Αριστοτέλης). Η λεκτική ρίζα βέβαια των όρων «τέχνη» και Technik μας παραπέμπουν σε μια κοινή αφετηρία, η σκέψη ωστόσο έχει διαφορετικό προσανατολισμό στις δύο περιόδους της φιλοσοφίας, στην αρχαία Ελληνική και στη νεώτερη ή σύγχρονη ευρωπαϊκή. Οι Έλληνες, όπως είναι γνωστό, έβλεπαν την τέχνη, δηλ. την κατασκευαστική ικανότητα του ανθρώπου, ως προσπάθεια του ανθρώπου ἐπὶ τῷ βοηθεῖν καὶ τὰ παραλειπόμενα τῆς φύσεως ἀναπληροῦν (Ηθ. Νικ. Α1, 1098α 25), ως αναπλήρωση της φύσεως και ως αρωγή του ανθρώπου στις φυσικές εμπλοκές. Μ' αυτό το πνεύμα της βοήθειας ακριβώς η τέχνη ἐπιτελεῖ ἃ ἡ φύσις ἀδυνατεῖ ἀπεργάσασθαι (Φυσ. Β8, 199α 15), ή έρχεται να προσθέσει τὸ ἐλλείπον τῆς φύσεως². Ποτέ όμως η τέχνη δεν υποκαχιστά τη φύση, απλώς ενισχύεται η παραδειγματική δύναμη της φύσεως, αλλά και εξαίρεται η ανθρώπινη πρωτοβουλία, η κατασκευαστική δραστηριότητα του ανθρώπου. Ωστόσο, στους αρχαίους Έλληνες δεν έχουμε ακόμα επέμβαση του ανθρώπου στο Είναι της φύσεως - αυτό θα το επιχειρήσει ο άνθρωπος της νεώτερης εποχής. Στη φιλοσοφική σκέψη των Αρχαίων η φύση και ο άνθρωπος συνιστούν μια αδιατάρακτη ενότητα του όντος, που διέπεται από τους ίδιους άτεγκτους νόμους, αυτούς που δε θα χαριστούν ούτε στον ήλιο, αν παρεκκλίνει από την τροχιά του, όπως είπε ο Ηράκλειτος³.

Στη νεώτερη εποχή με την έξοδο του ανθρώπου από τον Μεσαίωνα αλλάζει και η οπτική της φύσεως και αρχίζει να διαμορφώνεται η νοοτροπία του σύγχρονου ανθρώπου. Όπως είναι βέβαια γνωστό, ορόσημο στη διαμόρφωση της στάσης του νεώτερου ανθρώπου απέναντι στη φύση είναι ο αρχηγέτης του αγ-

1. Με το ἀληθεύειν ο Αριστοτέλης (Ηθ. Νικ. Ζ3, 1139 15 κ. ε.) προσαγορεύει το ὄν, τον άνθρωπο, στην αληθινή του ουσία και συγχρόνως δηλώνει, γιατί είναι αυτό που είναι, δηλ. το «τί» και το «διατί» του όντος. Βλ. Heidegger, Die Frage nach der Technik 13. Πβ. στον ίδιο φιλόσοφο: Der Ursprung des Kunstwerkes, στον τόμο: Holzwege, Frankfurt /M. 1963⁴, (1950), σ. 46 κ.ε.

2. Ο ρόλος της τέχνης στην αντίληψη των Αρχαίων ήταν σωτήριος για τον άνθρωπο ήδη στην προπλατωνική αποχή. Π.χ. στον πλατωνικό Πρωταγόρα, που απηχεί βέβαια αντιλήψεις του 5ου αι., οι «τέχνες» σώζουν τον άνθρωπο και αναπληρώνουν τη φυσική του «φτώχεια». Βλ. την εργασία του F. Heinimann, Eine vorplatonische Theorie der τέχνη, Mus. Helv. 18 (1961) 118, σημ. 60.

3. Β 94. Η αντίληψη αυτή εκφράζει στην πίστη των Ελλήνων σε άτεγκτους «κοσμικούς» νόμους. Και οι νόμοι των ανθρώπων, οι νόμοι της πόλεως, θέλουν ν' αποκτήσουν την καθολικότητα αυτών των νόμων της φύσεως, δηλ. του κόσμου, αφού ο άνθρωπος είναι εν τέλει ένα μέρος του κοσμικού όλου.

γλικού εμπειρισμού, ο Fr. Bacon (1561-1626). Με τη σκέψη του ο Βρεταννός αυτός φιλόσοφος συμπυκνώνει το γενικότερο πνεύμα της εποχής του, δηλ. την αυξανόμενη εμπιστοσύνη στην επιστημονική γνώση. Το έργο της επιστήμης είναι να γνωρίσει τη φύση και να θέσει τις δυνάμεις της στην υπηρεσία του ανθρώπου και στη διαμόρφωση της κοινωνικής του ζωής. Από την εποχή αυτή άρχισε η κυοφορία της σύγχρονης τεχνολογικής προόδου. Η σκέψη του Fr. Bacon οδηγεί κατευθείαν στην τεχνοκρατική αντίληψη της ζωής και στην αντιπαράθεση του ανθρώπου με τη φύση, πράγμα που θα έχει απροσμέτρητες συνέπειες, θετικές και αρνητικές, και για τον ίδιο και για τη φύση. Από το *imperium hominis* πάνω στις δυνάμεις της φύσεως, που εγκαινιάζεται ουσιαστικά με τη φιλοσοφία του άγγλικού εμπειρισμού, αρχίζει αυτή η νέα σχέση του ανθρώπου με τη φύση¹.

Ένα από τα μεγάλα και κρίσιμα προβλήματα, που προέκυψαν από την τεχνολογική πρόοδο, αφορά τη σχέση του ανθρώπου και της τεχνολογικά αναπτυγμένης κοινωνίας του με τη φύση. Είναι βέβαια γνωστό ότι όλες οι μεγάλες τεχνολογικές κατακτήσεις είναι ουσιαστικά απο-καλύψεις φυσικών δυνάμεων. Υπό το πρίσμα αυτό και οι σχέσεις του ανθρώπου με τη φύση επιβάλλεται να αναθεωρούνται και να επαναρυθμίζονται ανάλογα με το βαθμό της τεχνικής του ανάπτυξης. Ακριβώς αυτό συνιστά ακόμη ένα στοιχείο στο σύνολο των επιφυλάξεων του ανθρώπου απέναντι στην τεχνολογία. Η κακή χρήση των δυνατοτήτων που μας παρέχει η τεχνική, η εξώθηση των πλεονεκτημάτων της μηχανής ως την κατάχρηση, η εκμετάλλευση του φυσικού πλούτου χωρίς μέτρο και ο παραλογισμός που τη συνοδεύει, αντί να μας οδηγήσουν στη συναίσθηση των ευθυνών μας κατά παράδοξο τρόπο κατέστησαν υπόλογο την τεχνική και την επιστημονική εξέλιξη. Έχουμε δηλ. ακόμη μια περίπτωση μετάθεσης ευθυνών. Το κακό όμως έχει προχωρήσει και αν δεν λάβουμε σύντομα μέτρα θα γίνει ανεπανόρθωτο. Είναι φανερό πως επιβάλλεται ο άνθρωπος να ρυθμίσει τις σχέσεις

1. Bl. Krohn 14 κ.ε., εισαγωγή στο βιβλίο του E. Zilsel, που αναφέραμε ήδη, *Die sozialen Ursprünge der neuzeitlichen Wissenschaft*, Frankfurt/M. 1976. Πρ. Dessauer, ό.π., 141 κ.ε. και κυρίως J. Habermas, *Technik u. Wissenchaft*, 122 κ.ε.

Οι αποδείξεις είναι «πρόχειρες», δηλ. ο ολοφάνερος και προσιτός σε όλους. Ο άνθρωπος έζησε κυρίως στον αιώνα μας μια πρωτοφανή στην ιστορική του ζωή καταστροφή της φύσεως και του φυσικού περιβάλλοντος. Ποικίλα συμφέροντα και εγκληματική άγνοια ή αδιαφορία για τη φυσική ισορροπία, και τη σημασία της για την ψυχική υγεία του ανθρώπου, δημιούργησαν καταστάσεις αφόρητες και ίσως ανεπανόρθωτες καταστροφές. Ένα παρήγορο σημάδι εδώ και δύο δεκαετίες είναι η αυξανόμενη κινητοποίηση της κοινής γνώμης όλο και περισσότεροι άνθρωποι αντιλαμβάνονται τον κίνδυνο της καταστροφής και αποφασίζουν να αντιδράσουν. Αυτό είναι και η μόνη ελπίδα να διαφυλάξουμε την ισορροπη σχέση ανθρώπου και φύσεως. Σ' αυτή τη νέα «σταυροφορία» θα χρειαστούμε την τεχνολογία. Μόνο με τις δυνατότητες που μας παρέχει η τεχνολογία θα αντιμετωπίσουμε την κακή χρήση των τεχνολογικών εφαρμογών ως τώρα αλλά και στο μέλλον.

του με τη φύση επειγόντως υπό το πνεύμα της τεχνολογίας του, να επανεξετάσει τη στάση του απέναντί της, γιατί έχουν διαταραχθεί οι πρωτογενείς δεσμοί του με τη φύση. Κι αυτό είναι λογικό, γιατί αυτοί οι δεσμοί είχαν αναπτυχθεί σε μια αναλογία διαφορετική από τη σημερινή, αντιστοιχούσαν σε μια άλλη στάση. Τώρα επιβάλλεται να επανακτήσει ο άνθρωπος το σεβασμό προς τη φύση, εν πάση περιπτώσει να αναπτύξει μια νέα σχέση που να υποστηρίζεται από το πνεύμα της αμοιβαιότητας και τη συνείδηση της δικαιοσύνης, δηλ. το πνεύμα του όλου και του μέρους¹.

Ίσως εδώ ακριβώς ελλοχεύει ο μεγαλύτερος κίνδυνος για τον άνθρωπο από την τεχνολογία του, και εννοώ από τα ίδια του τα πνευματικά έργα, εάν δεν μάθει να συμβιώνει μ' αυτά. Μετατρέψαμε την τεχνολογική πρόοδο σε επι-άλτη της φύσεως και μόλις τώρα αρχίζουμε να υποφιαζόμαστε ότι πριονίσαμε το κλαδί, πάνω στο οποίο καθόμαστε, όπως λέμε. Είμαστε γοητευμένοι από το όραμα του κόσμου που μας υπόσχεται η τεχνολογία, η δική μας τεχνική πρόο-δος, αλλά ποτέ δεν αποκτήσαμε συνείδηση των κινδύνων που απορρέουν από τη ικανότητά μας να προοδεύουμε. Επιπλέον, μας διαφεύγει πως δεν υπάρχουν εγ-γυήσεις, έξω από τον άνθρωπο, για την ευεργετική χρήση των δυνάμεων που αποσπούμε κάθε φορά με την επιστήμη από τη φύση.

Αλλά βέβαια έτσι συνέβαινε πάντοτε στην ιστορία των ιδεών: ο άνθρωπος δεν μπορεί να αντισταθεί στη γοητεία της γνώσης, στην *ἀμύχανον ἡδονήν*, όπως λέει ο Αριστοτέλης, που του χαρίζει η έρευνα της φύσεως². Και δεν έχει δικαί-ωμα ούτε να σταματήσει την έρευνα ούτε ν' αποκρύπτει τα πορίσματα των ε-ρευνών του. Είναι όμως επείγουσα ανάγκη να κατανοήσει, πως παράλληλα με την έρευνα της φύσεως και την επιστημονική του πρόοδο, δηλαδή με την τεχνο-λογική του πρόοδο, επιβάλλεται να εξανθρωπίζει συνεχώς τον εαυτό του. Ο άν-θρωπος κινδύνευσε στην Ιστορία του, και κινδυνεύει και σήμερα περισσότερο από κάθε άλλη φορά να εξαφανιστεί, όχι από τις επιστημονικές κατακτήσεις του αλλά από την έλλειψη σύνεσης, δηλ. από τον εαυτό του κινδυνεύει ο άνθρωπος και όχι από την τεχνολογία του. Αν δεν μάθουμε να εξανθρωπίζουμε κάθε μέρα τον εαυτό μας, θα αυξάνουμε διαρκώς τις γνώσεις μας, αλλά θα γινόμαστε διαρ-κώς πιο δυστυχισμένοι, θέλω να πω, θα αυξάνουμε όλο και περισσότερο τον κίν-

1. Αυτή είναι η αντίληψη της δικαιοσύνης από τους αρχαίους Έλληνες: δηλ. το κοινω-νικό αγαθό απορρέει από την δικαιοσύνη κι αυτή προκύπτει από τη σωστή αναλογία του μέ-ρους προς το όλον, του ατόμου προς την κοινότητα. Τις μακρινές καταβολές αυτής της α-ντίληψης ανιχνεύουμε στους προσωκρατικούς διανοητές, π.χ. στην έννοια της «γεωμετρικής ισότητας» των αρχαίων Πυθαγορείων.

2. *Μερί ζῶον μορ.* 645α9: *ἡ δημιουργήσασα φύσις ἀμυχανούς ἡδονᾶς παρέχει τοῖς δυναμένοις τὰς αἰτίας γνωρίζειν καὶ φύσει φιλοσόφοις.* Πβ. Sklair, *The Sociology of Pro- gress*, London 1970, 10 κ.ε.

δυνο να αφανιστούμε¹.

Η ανάπτυξη της τεχνικής διαμόρφωσε στους ανθρώπους μία νέα νοοτροπία εντελώς διαφορετική απ' αυτήν που μας κληροδότησε η ιστορική γνώση. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η μηχανή είναι από τις μεγαλύτερες πνευματικές εντέλει κατακτήσεις του ανθρώπου. Δική του βέβαια είναι η ευθύνη, αν δεν μπόρεσε να δει και να αντιμετωπίσει τους κινδύνους, που εγκυμονεί η τεχνολογική του πρόοδος. Είναι λυπηρό πως το αίσθημα της υπεροχής, που μας χάρισε η τεχνολογία, μας έκανε αλαζόνες απέναντι στη φύση και απέναντι στους συνανθρώπους μας. Φθάσαμε σε θέσεις ακραίες, στα όρια της ύβρεως. Και οι κίνδυνοι που μας απειλούν, και που δεν προέρχονται από την τεχνολογία, είναι προφανείς. Γι' αυτό θεωρώ επιτακτικό το ερώτημα: ώς ποιο βαθμό οι άνθρωποι σήμερα έχουν συνείδηση αυτού που είναι η τεχνολογία τους και περισσότερο, αν έχουν συνείδηση αυτής της νοοτροπίας που δημιούργησε και εκτρέφει κάθε μέρα η τεχνολογία; Νομίζω, ότι πρέπει να μετρήσουμε την απάντηση που θα πάρουμε από τις αντιδράσεις του σύγχρονου ανθρώπου στα κοινωνικά προβλήματα παρά να εμπλακούμε σε ατέρμονες και ελάχιστα πειστικές θεωρητικές συζητήσεις. Δεν πρόκειται, λοιπόν, για αισιόδοξη απάντηση, κατά την κρίση μου. Και στηρίζω τη γνώμη μου αυτή στο γεγονός ότι αντιλαμβανόμαστε την τεχνική και τις δυνατότητες που μας παρέχει μάλλον σαν μέσο επιβολής και επικράτησης και όχι σαν μέσο ευεργεσίας του ανθρώπινου γένους.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι παράλληλα με τα μέσα του ολοκληρωτικού ολέθρου η τεχνολογία μας βοήθησε να επινοήσουμε και αξιοθαύμαστες μεθόδους σωτηρίας και στήριξης της ζωής. Εντούτοις, είναι άκρως επικίνδυνο για το μέλλον της ανθρωπότητας το ότι δαπανούμε ασύγκριτα μεγαλύτερα οικονομικά μέσα και τεχνολογία για την καταστροφή παρά για τη σωτηρία της ζωής. Και το δυσόιωνο έγκειται σε τούτο ακριβώς, στο ότι δηλ. εκτρέφουμε την τεχνολογία της καταστροφής και όχι την τεχνολογία της ειρηνικής συμβίωσης των ανθρώπων. Εκτρέφουμε μια επικίνδυνη νοοτροπία, έτσι διαμορφώνεται ένας νέος τύπος ανθρώπου.

Από τη συνείδηση αυτών των καταστάσεων θα εξαρτηθεί και το αίσθημα ευθύνης που θα αναπτύξει ο άνθρωπος απέναντι στα προβλήματα που ο ίδιος δημιούργησε. Οι δυνατότητες που παρέχει στον άνθρωπο η τεχνολογία δεν έχουν προηγούμενο στην ιστορία, γι αυτό ακριβώς και οι ευθύνες μας είναι μεγάλες. Η τεχνολογία δεν είναι ούτε καλή ούτε κακή, δεν έχει δηλ. ηθική ποιότη-

1. Βλ. H. L. Parsons, Technology and the Crisis of Dehumanisation in the United States today. Proceedings of the XVth World Congress of Philos. Varna/Sofia 1973, τομ. I, σ. 365 κ.ε. Πβ. Σπ. Κυριαζόπουλος, 'Ενώπιον τής τεχνικής', Αθήναι 1971, σ. 79 κ.ε. για το χρέος της φιλοσοφίας απέναντι αυτών των προβλημάτων. Βλ. επίσης Sklair, Organized Knowledge, 206 κ.ε. και 98 κ.ε.

τα¹. Μόνο ο άνθρωπος, όπως είναι γνωστό, μπορεί να είναι είτε καλός είτε κακός, αυτός μόνο μπορεί να ενεργεί ηθικά, να πράττει. Η τεχνολογία του όμως τον εξόπλισε με απεριόριστες δυνατότητες, και αν δεν μάθει να τις χρησιμοποιεί για το καλό των συνανθρώπων του, το μέλλον του προοιωνίζεται σκοτεινό και οι κίνδυνοι, που θα απειλήσουν την ύπαρξη του ανθρώπινου γένους, αναπόφευκτοι.

1. Βλ. στο σημείο αυτό τις σκέψεις του H. Stork, Einführung in die Philosophie der Technik, Darmstadt 1977, σ. 19 κ. ε.

MAN AND HIS TECHNOLOGY: PROBLEMS OF AWARENESS AND RESPONSIBILITY

S U M M A R Y

It is a widespread belief to-day that the entire phenomenon of technology is nothing but an evil, the deplorable result of an aberration. People often tend to see it as a kind of «fall» from a supposed «ideal» of rationality. I wish to stress that I regard this view as mistaken - I would propose a more realistic, perhaps even a more optimistic, approach. Technology is *man's own intellectual achievement*. It is the product of his immense progress in scientific Knowledge, of his own labour and genius. As such it testifies impressively to man's ability to understand, to think, to explain, to construct: to be creative. Man is justified to feel proud of *his* technology.

Once we adopt such a positive, and indeed friendly, attitude we may then proceed to a more unprejudiced evaluation of both the merits and the demerits of technology. - It is most important, in this connection, not to disregard a fundamental distinction which goes back to ancient Greek philosophy (cf. the Aristotelian distinction between ποιῆν and πράττειν). Knowledge and technology are, in themselves, morally neutral. It is only our own decisions and actions that may be morally good or bad; and it is exclusively we who carry the responsibility for our own deeds. Thus what is in need of a new specification to-day is man himself in relation to his own technology - which is a projection of his own self into physical and social reality, and therefore a new dimension of Being. But human attitude towards it goes beyond the level of mere facts and enters the realm of values.

Man has to face, I feel, the *urgent task* of establishing a new, conscious, relation with nature «in the light» of his technology. That would be a most risky undertaking. What is at stake here is man himself, because nature is at stake and because nature - cum - technology have become a complex, new environment, with which man has to teach himself to co-exist not only as a natural being and a creative mind, but especially as a moral agent.

BAS. A. KYRKOS